

УДК 159.923:057.19

*Лозовецька В.Т., д.п.н.,проф.,
головний науковий співробітник
лабораторії професійної
орієнтації і виховання*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ ПІДТРИМКИ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ

Лозовецька В.Т. *Методологічні підходи до визначення форм підтримки особистості у професійному самовизначення/Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти №3.-. Професійна педагогіка. – Вид-во: Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, 2012.- с.11-17.*

***Анотація.** Лозовецька В.Т. В статті висвітлено методологічні підходи до визначення форм підтримки та допомоги особистості у професійному самовизначенні. Акцентовано увагу на тому, що професійне самовизначення особистості має передбачати можливість вільного професійного вибору за умови ефективного саморозвитку особистості на всіх життєвих етапах із наданням відповідної допомоги щодо адекватного сприйняття соціально-економічних змін, усвідомленого сприйняття цілей та мотивів професійної діяльності, можливості подальшого кар'єрного зростання.
Ключові слова: особистість, професійна діяльність, професійний саморозвиток, професійне самовизначення, психологічна допомога*

***Аннотация.** Лозовецкая В.Т.Методологические подходы к определению форм поддержки личности в профессиональном самоопределении. В статье освещены методологические подходы к определению форм поддержки и помощи личности в профессиональном самоопределении. Акцентируется внимание на том, что профессиональное самоопределение личности должно предусматривать возможность свободного профессионального выбора при условии эффективного саморазвития личности на всех жизненных этапах с предоставлением соответствующей помощи относительно адекватного восприятия социально-экономических изменений, осознанного восприятия целей и мотивов профессиональной деятельности, возможности дальнейшего карьерного роста .*

Ключевые слова: личность, профессиональная деятельность, профессиональное саморазвитие, профессиональное самоопределение, психологическая помощь

Annotation. *Lozovetska Valentyna. Methodological approaches to the determination of the individual forms of support for professional self-determination.*

This article presents a methodological approach to determining the forms of support and assistance to the person in professional self-determination. Attention is drawn to the fact that professional self-identity should include the possibility of free choice of a professional with effective self-development at all stages of life with the provision of appropriate care with respect to adequate perception of the socio-economic change, conscious perception of the goals and motives of professional activities, opportunities for further career growth.

Key words: *personality, occupation, professional self-development, professional self-determination, psychological help*

Сучасний ринок праці потребує формування адекватної профорієнтаційної системи, її відповідності соціально-економічним вимогам і потребам, розробки нових форм психолого-педагогічної підтримки особистості у виборі професії та її професійному самовизначенні. Розвиток ринкової економіки зумовив необхідність професійної мобільності та конкурентоспроможності працівників. Ці зміни неминуче породили проблеми щодо професійного самовизначення та саморозвитку особистості. Суттєвим у цьому є зміст, опис та аналіз професійної діяльності у тій чи іншій галузі, вимоги до професійно-значущих якостей та поведінки людини з початку формування професійних намірів і впродовж подальшого професійного саморозвитку. Вхідження в ринкову економіку гостро ставить проблему професійної придатності, конкурентоспроможності працівників, рівня їх професійної компетентності і професіоналізму, проблеми щодо побудови відповідних моделей професійної діяльності, особистісних і професійних якостей професіонала. Світ професій дуже рухливий, одні професії відходять у минуле, інші з'являються. Ринок праці характеризується

розмаїтістю професій і спеціальностей. Самостійно встановити рівень своєї відповідності до тієї чи іншої групи професій, обрати сферу економічної діяльності, не можливо без надання особистості відповідної допомоги у її професійній орієнтації в контексті професійного самовизначення в умовах ринкового середовища. Перераховані вище проблеми лежать в площині взаємодії особистості та професії. Реалізується цей складний процес на тлі соціально-економічного життя суспільства [1].

Професійна орієнтація являє собою обґрунтовану систему соціально-економічних, психолого-педагогічних, медико-біологічних, виробничо-технічних заходів, спрямованих на надання допомоги учням та молоді у професійному самовизначенні. Правильно обрана професія має відповідати інтересам і схильностям людини і знаходитися у повній гармонії з покликанням. У такому випадку професія приносить радість і задоволення.

У житті кожної людини професійна діяльність займає важливе місце. З перших кроків дитини батьки замислюються про його майбутнє, уважно стежать за інтересами і схильностями своєї дитини, намагаючись визначити його професійну долю. Навчання в школі виявляє вибіркоче ставлення школяра до різних навчальних предметів; в окремих дітей дуже рано виявляється інтерес до деяких з них, схильність до певного виду діяльності: образотворчої, музичної, конструктивної і т.д.

Перед багатьма випускниками шкіл стоїть проблема вибору шляху підготовки до майбутньої професії. Часто професійний навчальний заклад вибирається випадково. Частина випускників шкіл відразу влаштовуються на роботу, не маючи спеціальної підготовки і значних професійних перспектив. Пошук свого місця у світі професій в ранній юності набуває особливого сенсу. Для молодих людей, що вступили до професійного навчального закладу, проблема вибору професії теж остаточно не вирішена. Частина з них розчаровуються в правильності свого вибору вже на першому році навчання, інші - на початку самостійної професійної діяльності, треті - після 3 - 5 років роботи за професією.

Деяка частина молоді після закінчення професійної школи (початкової, середньої, вищої) не зможе знайти роботу за набутою професією і поповнить ряди безробітних. Значить, питання вибору професії знову стане для неї актуальним. Психічна напруженість, тривожність, занепокоєння, невпевненість у майбутньому стануть стимулювати пошук себе у світі праці.

Переважає більшість молодих людей замислюється над вибором професії в контексті можливості подальшого працевлаштування. Крім того існує також проблема професійної відповідності. Для визначення відповідності індивідуально-психологічних особливостей людини і рівня його професійної підготовленості вимогам професії, по ряду спеціальностей проводиться професійний відбір. Однак, його здійснення породжує безліч нових проблем щодо встановлення нормативних характеристик професії, визначення психологічних властивостей та якостей, необхідних для виконання того чи іншого виду діяльності, добору засобів діагностики професійно значущих якостей людини. Варто наголосити, що результати соціологічних і психологічних обстежень свідчать про те, що більшості властиві суттєві труднощі, пов'язані з професійним самовизначенням. Виникає потреба у підтримці і допомозі на початку професійного становлення щодо вибору сучасних професій, відповідних кваліфікованих порадах.

Отже, визначення відповідних підходів до професійної орієнтації особистості, розробка певних видів психолого-педагогічної допомоги в оволодінні сучасними професійними цінностями є актуальним науковим завданням.

Ця складна соціально-психологічна проблема потребує нагального психолого-педагогічного дослідження, розробки відповідних методологічних підходів до професійного самовизначення сучасної особистості.

У створення теоретичних передумов дослідження вказаної проблеми зробили суттєвий внесок такі українські вчені, як: Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, Є.В.Єгорова, І.А.Зязюн, Д.О.Закатнов, О.М.Ігнатович, З.Г.Кісарчук, О.В.Киричук, Г.С.Костюк, О.І.Кульчицька, Н.І.Литвинова, В.Т.Лозовецька,

С.Д.Максименко, І.П.Маноха, О.В.Мельник, В.Ф.Моргун, Н.Г.Ничкало, О.М.Отич, В.Г.Панок, П.С.Перепелиця, Н.А.Побірченко, Е.О.Помиткін, В.О.Радкевич, В.В.Рибалка, О.Є.Самойлов, В.В.Синявський, В.А.Семиченко, Л.О.Хомич, Б.О.Федоришин та ін.

Що ж до практичної сторони справи, то у країнах Західної та Центральної Європи, у США та Японії вже багато десятиліть працюють над проблемами, пов'язаними із розробкою форм психологічної допомоги особистості у її професійному самовизначенні в сучасних умовах праці. В цих країнах розроблені спеціальні програми психологічної підтримки особистості в системі неперервної професійної освіти та соціального захисту з метою ефективної адаптації до нових умов праці, та постійного професійного зростання. Професійна орієнтація сучасної особистості розглядається як система, яка постійно перебуває під впливом чинників зовнішнього середовища, інакше кажучи під впливом соціально-економічних чинників, що обумовлюють відповідний вид економічної діяльності. Система профорієнтації передбачає формування відповідної системи професійних цінностей з урахуванням особистісних нахилів та здібностей людини, її вибіркового ставлення до професій в контексті сучасних соціально-економічних вимог і потреб. Професійну орієнтацію розглядають як процес реалізації професійних інтересів та уподобань особистості у період її професійного становлення починаючи зі школи із подальшим професійним саморозвитком у професійних навчальних закладах і трудових колективах.

Аналізуючи вищевказане, можна стверджувати, що філософською складовою системи професійного супроводу має бути концепція вільного професійного вибору за умови ефективного саморозвитку особистості на всіх життєвих етапах. Причому, початковим положенням формування теоретичних основ відповідного психологічного супроводу є особистісно-орієнтований підхід, в логіці якого розвиток розглядається як вибір і освоєння суб'єктом тих або інших інновацій, шляхів професійного становлення. Природньо, що кожна ситуація вибору породжує наявність багаточисельності варіантів,

опосередкованих соціально-економічними умовами. Форми підтримки особистості у професійному самовизначенні можуть трактуватися в контексті надання допомоги суб'єктові у формуванні орієнтаційного поля професійного розвитку, відповідальність за дії в якому несе сама особистість. Найважливішим положенням даного підходу виступає пріоритет опори на внутрішній потенціал суб'єкта, отже, на його право самостійно здійснювати вибір і нести за нього відповідальність. Проте декларація цього права ще не є його гарантією. Для здійснення права вільного вибору різних альтернатив професійного становлення необхідно навчити людину самостійно здійснювати вибір, надати їй допомогу у в'ясненні суті проблемної ситуації, розробці плану власних дій. Варто наголосити, що суттєвим у цьому є надання психологічної допомоги у виборі професії за умови посилення навчально-професійної мотивації, впровадження інноваційних технологій навчання та варіативного змісту профосвіти та самоактуалізації особистості. Психолого-педагогічна допомога потрібна в подальшому при пошуку місця роботи, працевлаштуванні, прийнятті кваліфікаційних вимог та посадових обов'язків, освоєнні нової соціально-професійної ролі.

Суттєву роль у професійному самовизначенні особистості в умовах ринкового середовища відіграє рівень її економічної культури щодо професійної усвідомленості професійної діяльності в умовах ринкового середовища та готовності до підприємницької діяльності. Під формуванням економічної культури розуміється вироблення уявлення про економічні закономірності розвитку суспільства, виховання на цій основі таких якостей особистості, які необхідні їй у виробничо-економічній діяльності. Формування економічної культури нерозривно пов'язане із підготовкою до праці, як однієї із необхідних умов становлення громадянської позиції особистості. У цілісному педагогічному процесі вирішується ряд завдань формування економічної культури школярів. Найважливішими з них є: формування в учнів економічного мислення; виховання якостей характеру дбайливого господаря-громадянина (ощадливості, практичності,

хазяйновитість); оволодіння учнями елементарними навичками економічного аналізу, звичками економії та ощадливості. Зазначені завдання можуть бути вирішені у процесі формування економічних знань про працю та виробництво, про відносини власності, підприємництво, комерціалізацію та ін.; умінь і навичок із організаційно-економічної діяльності. Економічна культура формується в процесі вивчення практично всіх навчальних предметів. Але особливо можливості для розвитку економічної культури особистості, як це показано в дослідженнях Ю. К. Васильєва, В. К. Розова, П. А. Шемякіна та ін. є у дисциплінах економічного спрямування. У навчальних курсах цих дисциплін міститься арсенал економічних знань і можливостей організації економічної діяльності учнів. Основною метою таких курсів є формування практики політехнічної освіти, суспільно корисної і продуктивної праці впорядкування, оновлення та систематизація економічних знань та вмінь, розширення сфери економічної діяльності в нових соціально-економічних умовах. В системі формування економічної культури використовуються різноманітні форми і методи: бесіда, розповідь, лекція, рішення виробничих завдань, екскурсії. Важлива роль приділяється ігровим формам проведення занять і творчим роботам у навчальній і пізнавальній діяльності (ділові ігри, виконання економічних розрахунків, визначення економічної ефективності трудової діяльності, винаходів і т.д.). Економічне виховання учнів збагачує цілісний педагогічний процес, надає йому предметно-життєву, особистісно-орієнтовану спрямованість щодо .

Суттєву роль у професійному самовизначенні особистості в сучасних соціально-економічних умовах можуть відігравати різні форми співпраці з працедавцями.

На думку більшості західних соціологів і економістів, це може бути організація певних ознайомчих курсів щодо вивчення сучасних професій, тренінгів щодо розвитку підприємництва як найбільш ефективного чинника професійного становлення особистості. Зарубіжний досвід свідчить, що найбільш популярними програмами є: „Розвиток малого підприємництва”,

„Розробка і впровадження мого бізнес-плану”, „Психологічна допомога особистості у професійному самовизначенні”. Ці програми, як правило, передбачають:

- дослідження психологічних особливостей особистості;
- розробку методик психологічної допомоги щодо ознайомлення із засадами ринкової економіки;
- оволодіння психотехнікою ділового спілкування;
- практичне використання психологічних закономірностей у співпраці з людьми;
- тренінгові заняття, що передбачають надання допомоги у виборі професії, інтенсифікацію в оволодінні потрібними вміннями і навиками;
- спеціальні заняття, як засіб у формуванні певних установок на конкретну взаємодію у процесі потенційно-конфліктної складної ситуації; по ходу таких занять більш активно здійснюється формування здатності до аналізу власного психологічного стану, організації і оптимізації колективної взаємодії, установок на співробітництво;
- розвиток вольових якостей, навичок саморегуляції, що передбачає побудову відповідних тренінгів з застосуванням психолого-педагогічних технологій [6, 7].

Умови організації та результат професійного підприємництва детерміновані творчим потенціалом особистості. Психологічні основи організації продуктивної професійної діяльності в умовах ринкової економіки потребують розкриття психологічних особливостей ринкових стосунків, обґрунтування вибору професійного середовища в різних сферах діяльності.

Важливим є орієнтування особистості на якісно нові перспективні моделі життєвої й професійної діяльності відповідно до потреб ринку, причому одним з видів продуктивної праці в сучасних умовах

життєдіяльності людини є підприємництво. Оволодіння підприємництвом потребує організації ранньої соціалізації й ідентифікації особистості.

Н.А.Побірченко [3,4] вважає, що найважливішими сторонами підготовки особистості до підприємництва є: самостійна постановка навчальної задачі і вибір способу її розв'язання; мотивація і мобілізація вольових зусиль у досягненні результатів діяльності; самоконтроль і самооцінка власної діяльності; схильність до розвитку, знижена тривожність; інтелектуальна працездатність з виявами творчості і розумових здібностей.

Ще одна властивість, якою характеризується особистість підприємця чи людини, яка прагне оволодіти підприємництвом і досягти високих результатів, – це величезна завзятість у сфері власних інтересів, зосередженість на досягненні мети. Наполегливість може проявлятися в різних формах: по-перше, як довготривалість безперервної праці над завданням, по-друге, як поновлення зупиненої роботи над нею чи чергова спроба розв'язати нерозв'язане, по-третє, як довготривале намагання реалізувати поставлену мету та цілі, здатність до планування перспективи діяльності.

На думку Н.А.Побірченко, основними психологічними основами ефективної праці є: висока мотивація діяльності; зміст і форма організації навчання, відпочинку і праці, спрямовані на формування вмінь партнерства і кооперації; творчий характер спільної діяльності; заохочення та перспектива зростання в навчанні і праці. Досліджуючи психологічні характеристики особистості підприємця, автор зазначає, що найважливішим є створення мотивації до успіху, як головної передумови адекватної реалізації умінь та здібностей особистості розвитку впевненості в собі, у своїх можливостях. Допустима навіть розумна самовпевненість, тобто віра в те, що ти можеш зробити те, що не кожен зможе. Підприємцеві має бути притаманна реальна (адекватна) або завищена самооцінка, низька тривожність. Він має бути здатен до запобігання ситуацій, де події виходять з-під контролю, його має відрізняти тенденція до розумного ризику. Тим паче, що людина з вираженим мотивом досягнення здатна реалістично оцінювати не лише свої

можливості, але й адекватно оцінювати ситуацію, шанси на успіх. Така людина вміє вибирати реалістичну мету, адекватно реагувати на невдачу. Завдяки цьому, підприємець може проявити більшу завзятість при стиканні з перешкодою, для нього властива тенденція до підвищення активності після невдач. Успішним підприємцям властиві намагання до підвищення власних можливостей. Тому вони отримують задоволення від розв'язання цікавих задач. Вони прагнуть досягти оригінальних, унікальних результатів і способів виконання, прагнуть до покращення, удосконалення своєї діяльності. Це виражається у своєрідному змаганні з самим собою. При цьому їх відрізняє реалістична оцінка своїх результатів. Для них важливіший сам процес розв'язування задачі та кінцевий результат діяльності, ніж оцінка цієї діяльності. Зовнішня стимуляція і винагорода за успіх (оцінка, гроші) не є безпосереднім мотивом підприємницької діяльності, а сприймаються як зовнішні символи успішності. В тому випадку, коли внутрішній інтерес достатньо високий, вони можуть навіть знизити ефективність роботи. Очікування успіху, передчуття задоволення успіхом, внутрішній інтерес до роботи, потяг до виконання і досягнення мети – ось дійсні мотиви поведінки у діяльності людей з підприємницькими здібностями.

Н.А.Побірченко зазначає, що логіка успішного (правильного) вибору професійного середовища потребує:

- оцінки власних здібностей та можливостей на основі визначення свого типу особистості. (перелік властивостей типу особистості доцільно здійснювати за методикою ТАРТ (за Тігером));
- оптимальної взаємодії з оточенням;
- відповідної поінформованості щодо професійної діяльності в ринковому середовищі;
- самостійності у прийнятті професійних рішень;
- обґрунтованого вибору професій;
- коригування вибору місця роботи і виду професійної діяльності здійснювати залежно від психологічного типу особистості [5].

Аналізуючи вищезазначене, можна стверджувати, що система професійної орієнтації особистості має включати систему регулюючих засобів щодо надання відповідної допомоги особистості у подоланні проблемних ситуацій і труднощів, пов'язаних із вибором професії. Система професійної орієнтації має забезпечити відповідні психолого-педагогічні умови професійного самовизначення особистості.

Вченими доведено, що психологічна допомога особистості у її професійному самовизначенні може здійснюватися двома способами: шляхом індивідуальної роботи і через роботу в групах. При індивідуальній роботі взаємодія орієнтована перш за все на самосвідомість індивіда; використовуються психотехнології на усвідомленій основі: бесіда, інтерв'ю, діагностика, психобіографія і ін. При груповій роботі значно велику роль відіграють процеси ідентифікації емоційного сприйняття та навіювання. До групових форм консультативної взаємодії відносяться профорієнтаційні ігри, тренінги, психологічні практикуми і ін. У виборі професії варто враховувати те, що професія є формою соціалізації та розвитку соціальної ідентичності людини, а тому зміна соціально-економічних вимог до професійної діяльності зумовлює потребу утворення нових психологічних властивостей і якостей особистості, кардинальної перебудови психологічної структури особистості, її адекватності сучасним вимогам і потребам. Нормативні події у житті кожної людини змінюють траєкторію професійного розвитку (наприклад, вступ до професійного навчального закладу і його закінчення, працевлаштування, підвищення на посаді і т.п.). Поряд з цими подіями виникають ненормативні (припинення навчання у професійній школі, втрата працездатності, вимушене звільнення та ін.) Виникнення цих подій може мати випадковий або соціально обумовлений характер, а в окремих випадках ініціюється самим фахівцем. Часто ненормативні події стають професійно небажаними інцидентами, супроводжуються психічною напруженістю і неузгодженістю професійної свідомості. Широкого застосування у цьому набула професійна консультація, спрямована на ознайомлення учнівської

молоді із вимогами і потребами ринку праці щодо конкурентоздатних професій, відповідних ринкових професійних цінностей особистості. Виходячи з цього, професійну консультацію можна визначати як систему психологічного вивчення особистості з метою надання йому обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямків і засобів професійного самовизначення і самореалізації. Причому, у центрі професійної консультації є особистість у всій складності її психологічної структури, з індивідуальними особливостями прояву її психічних функцій, з її потребами, інтересами, із сформованою (за допомогою профінформаційної роботи) профорієнтаційною позицією. У процесі профконсультації особистість отримує допомогу, яка дозволяє йому уточнити свою профорієнтаційну позицію, спрямувати її на реальні для нього перспективи і засоби професійного самовизначення та подальшого професійного саморозвитку. Здійснюється відкрите для особистості проектування її психологічної структури на різні сфери професійної діяльності. Важливими питаннями системи професійної консультації є розробка і використання методик профконсультаційної психодіагностики. До таких методик мають бути пред'явлені певні вимоги методологічного характеру. По-перше, психодіагностичні методики професійної консультації, що спрямовані на виявлення й оцінку індивідуальних особливостей прояву психічних функцій, повинні бути позбавлені впливу знань, інтелектуальних і моторних вмінь і навичок досліджуваного на результативність тестування. По-друге, психодіагностична методика повинна бути гостро спрямованою на виявлення й оцінку саме тієї функції, яка підлягає виявленню, з максимально можливим виключенням інших, супутніх функцій. По-третє, будь-яка профконсультаційна психодіагностична методика за складністю своєї робочої частини має бути доступною для кожного учня, що досліджується за її допомогою. По-четверте, широкий статистичний матеріал показників тестування за такими методиками має відповідати закономірності нормального розподілу величин. По-п'яте, методика має забезпечувати

надійне виявлення й оцінку досліджуваної психічної функції; про це свідчить висока позитивна кореляція освоєного (першого) і контрольного (другого) тестування особистості учня. По-шосте, оцінні показники методики повинні цілком виключати будь-яку можливість впливу на них суб'єктивної оцінки з боку профконсультанта, вони мають бути незалежними від його інтуїтивних та інших уявлень і ставлень до досліджуваної особистості. Нарешті, посьоме, психодіагностичні методики повинні бути позбавлені прямої імітації реальної професійної діяльності.

Із спеціальних профконсультаційних методик можна успішно використати ті, що розроблені Є.О.Климовим, а також групу анкетних методик, розроблених Б.О.Федоришиним [2,8]. Йдеться про методики виявлення й оцінки загальних інтересів особистості (навчальних, побутових, спортивних, педагогічних тощо), професійних інтересів, професійної спрямованості і професійних намірів, комунікативних і організаторських схильностей. Причому, ставлення, інтереси, професійні наміри, а також здібності і потреби - це той мінімум психологічних утворень особистості, що складає її професійний нахил і що має бути виявлений і оцінений в системі шкільної профконсультаційної роботи з використанням доступних вчителю методів. Виявлені у процесі професійної консультації нахили є важливою науково обґрунтованою підставою професійного самовизначення сучасної особистості.

Таким чином, аналізуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що на етапі професійного самовизначення важливим є усвідомлення можливості вільного самостійного вибору, подальшого розвитку професіоналізму особистості у відповідності до реалізації її особистісного і професійного потенціалу у подальшому кар'єрному зростанні. Суттєвим у цьому є надання відповідної допомоги особистості на засадах забезпечення, перш за все, взаємовідповідності індивідуально-психологічних особливостей особистості, визначення на засадах застосування особистісно-орієнтованого підходу професійних цілей і пріоритетів щодо подальшого професійного

саморозвитку, надання відповідних форм підтримки особистості у її професійному самовизначенні та самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лозовецька В.Т.* Концептуальні засади професійного саморозвитку сучасної особистості /Науковий вісник ІТТО НАПН України № 1, 2011.- с. 33 – 39.
2. *Климов Е.А.* Психология профессионального самоопределения. – Ростов – на-Дону. – Изд-во «Феникс». – 1996. - № 3. – 509 с.
3. *Побірченко Н.А.* Психология підготовки учнівської молоді до оволодіння професіями бізнесу: Метод. посібн. для ПТНЗ з економ. навчанням / Н.А. Побірченко. – К., 1997. – 77 с.
4. *Побірченко Н.А.* Психологічні чинники соціалізації майбутніх робітників: [Зв'язок між особистісним зростанням і формуванням готовності молоді до проф.праці] / Н.А. Побірченко / Проф.-техн. освіта. – 1999. - № 2. – С. 40-42.
5. *Побірченко, Н. А.* Профорієнтаційна установка учнівської молоді на вибір професій ринкової економіки / Н. А. Побірченко // Акт. проблеми психології. Т. 5. Психофізіологія. Психологія праці. Експерим. психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2007. – Вип. 6. – С. 263–269.
6. *Poradnictwo zawodowe na świecie.* Refleksje ze Światowej Konferencji Poradnictwa Zawodowego Warszawa 2002. Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego 24. Wydawca Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej. Departament Rynku Pracy, Warszawa 2003.- s.5 – 9.

7. Studzińska E.- „ Wybrane elementy doradztwa zawodowego w krajach Unii Europejskiej i w Polsce, Warszawa; 2005, publikacja sfinansowana ze środków rządowego programu „ Pierwsza praca”.-s.17 – 45.
8. *Федоришин, Б. О.* Формування в учнів впевненості в процесі вибору професії : [проф. інформація та проф. консультація учнів. молоді] / Б. О. Федоришин // Сучас. інформ. технології та інновац. методики навчання в підготов. фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського [та ін.]. – К. ; Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 141–144.